NORMĂ/NORME:
GRAMATICĂ, STILISTICĂ, CULTIVAREA LIMBII

CZU: 811.135.1`373.6

CREAREA TERMENULUI *INIMĂ*: ETIMOLOGIE ȘI FUNCȚIONALITATE

Eugenia MINCU
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, USM
https://orcid.org/0000-0002-3774-2599

Rezumat. Etimologia și funcționalitatea sunt două fațete ale procesului de evoluție a limbajului (inclusiv specializat). Etimologia este „adevărul” despre cuvânt, explicând originea și semnificația inițială a lexemului, iar funcționalitatea reflectă prezentul real al termenului, clădit pe trecutul acestuia. Funcționalitatea unui cuvânt poate estompa considerabil sensul etimologic, în condițiile de continuă adaptate a limbii la necesitățile denominaționale social-tehnologice. Cunoașterea etimologiei termenului și înțelegerea funcționării acestuia este importantă în asimilarea conștientă a cunoștințelor specializate. În articolul de față se propune analiza, etimologică și funcțională, a termenului *inimă.*
Cuvinte-cheie: *cuvânt, etimologie, termen, funcționalitate, terminologie.*

Abstract. Etymology and functionality are two facets of the process of language evolution (including specialized language). Etymology represents the "truth" about a word, explaining its origin and initial meaning, while functionality reflects the current reality of the term, built upon its past. The functionality of a word can significantly obscure its etymological meaning, given the continuous adaptation of language to social and technological naming needs. Understanding the etymology of a term and how it functions is important for the conscious assimilation of specialized knowledge. In the present article, an etymological and functional analysis of the term "heart" is proposed.
Key-words: *word, etymology, term, functionality, terminology.*

Despre etimologie

Emanoil Protopopescu Pake, în definirea cuvântului *etimologie*, distinge rădăcinile savante „... *etumos* „adevărată” și *logia* „cuvêntŭ”. „Sciința care are de obiectŭ origina diceriloru uneĭ limbĭ și analisa elementelor salle, spre a determina cu precisie adevărata semnificație a fie-cărui termenŭ. Origina și derivația uneĭ diceriĭ particulare” [15, 185].

Un înțeles similar al termenului este prezent în *Dicționarul* lui Dauzat [7, 301] – *étymologie*, termen înregistrat în secolul al XIV-lea, împrumut din latină *etymologia* (din greacă *etumos* „adevăr, logos, tratat”): „care face să fie cunoscut adevăratul sens al cuvântului”.

Lexicograful Dvoretsky menționează variantele latinizate: *etymologia, ae f* (gr.) „derivarea cuvintelor”; *etymologice, is f* (gr.) „învățătura despre derivarea cuvintelor”; *etymon, i, n* (gr.) „sens autentic (original), rădăcina cuvântului (*etyma vocum et origines* AG/ *rădăcinile cuvintelor și originile lor*” [9, 379].

În explicarea termenului *etimologie*, Bogdan Petriceicu Hasdeu recurge la înțelegerea de către romani a grecescului *etimologia* – „quae verbōrum originem inquirit” („care investighează originea cuvintelor”) [10, 49-60] şi care este „derivaţiunea unei vorbe”: „Prin *etimologie* se înțelege în linguistică orice derivaţiune, fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică. Etimologia, în generalitatea operaţiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de reconstrucţiunea unui prototip pentru fiecare grup omogen de fenomene, întrucât condiţiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente. Sunt multe cazuri rebele nu numai la reconstrucţiune, ci chiar la etimologia în genere, „linguistul mărginindu-se deocamdată a descrie faptul aşa cum este”.

În viziunea lui Alexandru Ciorănescu, „... etimologia trebuie să se bazeze pe o istorie a cuvântului corectă și cît mai completă cu putință” [5, 11].

În accepție modernă, *etimologia*: „explorează geneza cuvintelor, evoluția și schimbările semantice, precum și procesele prin care limbile adoptă și adaptează termeni din alte limbi” [8, 12]; „este studiul originii cuvintelor și modul în care sensurile acestora s-au schimbat de-a lungul timpului” [13, 76]; „este o ramură a lingvisticii care se ocupă de originile, structura și schimbările de sens ale cuvintelor, urmărind evoluția acestora în istoria unei limbi” [12, 4]; „caută să descifreze istoria unui cuvânt prin analiza formei și a înțelesului său de la originea sa până la utilizarea modernă [11, 98].

Totodată, etimologia cuvântului este susceptibilă în a releva etapele de stabilire a identității naționale.

Despre funcționalitate

Funcționalitatea presupune adaptarea și modificarea semantică în funcție de uz. Din acest motiv, sensul funcțional al unui termen este diferită de sensul său etimologic și reflectă modul în care este folosit într-un anumit moment istoric, într-un anumit context sau domeniu. Funcționalitatea unui termen este adesea dictată de context. Un lexem poate avea diverse funcții nominative la niveluri de limbajul comun și de limbaj specializat, ajustându-se noilor realități, inovațiilor tehnologice sau schimbărilor sociale. Identitatea națională și culturală este esențială în funcționalitatea unui cuvânt (purtător de tradiții, valori și de experiențe ale unui popor).

Cuvântul şi termenul *inimă*

Etimologie

Lexemul *inimă* derivă din **componenta latină a dubletului*i*** *anima, ae, f.* Asocierea *inimă – suflet* este prezentă din Antichitate: < lat. *suflitus* < *sufflō* < *flō* „a respira” şi < lat. *animus, anima* „suflet”, „respirație”, „a respira”. Acesta derivă, la rândul său, din latinescul *animus* „suflet, minte sau spirit” [9, 379].

În contextul evoluției limbii, *inimă* a preluat treptat sensul de organ vital, centru al emoțiilor și al vieții fizice. Plutarh menţiona: „Soarele răspândește lumina, precum inima – răsuflare”.

În limba latină, lexemele *animus* și *anima* păstrează sensurile „suflu vital” și „spirit”, esențiale în înțelegerea valorilor existențiale universale ale vieții.

Asocierea persistă şi în filosofia idealistă a poporului român, pentru care inima este sediul sufletului. Inima este primul organ care ia naştere în procesul de zămislire a fătului şi prima care moare, astfel marcând două limite ale vieţii.

Cu timpul, limba română a modificat acest cuvânt (formă și sens) pentru a desemna organul central al corpului uman, dar semnificația spirituală inițială mai este sesizabilă în expresii de tipul: „a avea inimă” (a fi empatic) sau „a pune la inimă” (a percepe emoțional).

Lexemul *inimă* este atestat în cele mai vechi texte în limba română, traduse sau originale.

Academicianul Alexandru Rosseti, în lucrarea *Limba romînă al XIII-lea – sec. al XVI-lea*, prezintă etapele de evoluţie structurală: *inimă* < lat. *anima* „suflet” – *irmă*, *iremă, irimă, enimile, enimiei* etc. [16, 80].

În *Letopiseţele Ţării Moldovei* sunt atestate formele: *inema* [6, 208]; *inemei, inimile* [18, 79]; *inima* [18, 77] [6, 180], *inemile* [14, 335]; *inimele* [3, 41].

Varianta arhaică *irmă* este conservată în expresii de tipul: *a da irma peste (dânsul)*, cu trimitere la o persoană care acuză dezinterie. Până în prima jumătate a secolului al XIX-lea în terminologia populară lexemul *inimă* se utilizează doar cu înțeles de s*tomac*.

Funcționalitate uzuală

De-a lungul evoluției limbii române, *inimă,* componentă a vocabularului fundamental, devine un asociat fidel corpului uman, denumind un organ fiziologic central.

Relații de omonimie: inimă = inimă „stomac”

Totodată, cuvântul *inimă* a moştenit din latină semnificaţiile „inimă” şi „stomac”: „tot pe nemâncate trebuia să se administreze unele leacuri recomandate de Plinius şi de Marcellius Empiricus. Şi astăzi la mai toate popoarele persistă credinţa că leacurile trebuie luate pe inima goală” [2, 73].

Folcloriștii explică acest fenomen prin cunoașterea empirică a structurii anatomice a corpului uman. Variantele populare pentru relația de omonimie sunt: *stomac, burtă, rânză* [17, 100].

Identitate și ficționalitate

Considerată sursă a vieții, sediu al emoțiilor, al dragostei, lexemul *inimă* este purtător de înțelesuri filosofice, metaforice etc. În viziunea poporului român, lexemul *inimă* însumează valori figurative, exteriorizând un cult al inimii.

Unitate inimă-spirit

- sediu al sentimentelor, un organ regal: „înăduşeală fără răcoreală şi cu focări fără stâmpărări inima mi s-au cuprins” [3, 224];
- depozit de emoţii „ce-i zăcea la inimă” (*ibidem*), care generează apoi o aprofundare a experienţei, inima ulterior fiind capabilă a aprecia un eveniment sau altul, exteriorizându-şi atitudinea „şi inima i se veseli” [18, 8]);
- simbolul mişcării duble: sistolă și diastolă; principiul dualităţii care vine din această mişcare a inimii este unul pe care se axează întreaga umanitate. Inima poate genera speranţă şi tot ea poate ucide: „Mai apoi... de inimă ré au murit” [18, 85]. Inima este pentru omul interior, ceea ce este corpul pentru omul exterior „…că dragostea în inima dospită precum adese slăbiciune, aşa de multe ori virtute peste putinţă naşte” [3, 224];
- sediu al unor calităţi care, prin expansiune, stabilește semnul de egalitate între *inimă* şi *om*: „la inimă foarte dreptu şi nelacom” [6, 178]; „inima curată”, „inima vicleană”, „inimă stălpită şi împietrită”, „inimă de argint viu”, „nemilostiva-ţi inimă” „inimele nestătătoare”, „Să ruga cu multe cuvinte blânde, ci să le poată întoarce inimile spre dânsul” [4, 67] etc.

Unitate inimă-minte

- centru şi loc de naştere a ideilor: „gândindu şi cugetându în inimile sale” [18, 80];

- simbolul răului, subordonând mintea omului, dirijându-i acţiunile: „… (că toată inima rea a toată răutatea deschisă gazdă și lascăvă ospătoare ieste)” [3, 288]. Fizionomia inimii, dominată de răutate, se modifică fundamental: ...precum este suflarea la cărbunele acoperit, aşa este certarea la inimă într-adins dată răutăţii” [*ibidem*, 47];

În romanul *Istoria Ieroglifică* este atestată această unitate, inima fiind, de regulă, cea care subordonează mintea și calitatea cuvântului depinde direct de „însușirile” inimii: „din prostia inimii au grăit” [4, 46], cuvântul „chipul inimii pizmuitoare au arătat” [*ibidem*, 74]; „dintr-a inimii împietrire” [*ibidem*, 130]; „ales plăcută inimii bucurie” [*ibidem,* 159]; „ascunzișul inimii sale de fățărnicie curățește” [*ibidem,* 44].

Așadar, identificată cu mintea, inima devine sediu al cuvântului: „din plinirea inimii cuvântul și fără veste izbucnește” [*ibidem*, 78] etc., dar menținându-și statutul de sediu al dragostei: „cu dragoste priimindu-l, cu dulce în cămara inimii” [*ibidem,* 79].

Gândul, rodul minții, este de asemenea, dependent de minte: „pizma inimii mută gândul din bun în rău” [*ibidem*, 58]. Gândul rău influențează malefic inima: „cu știință rea într-ascuns inimii nacăjește” [*ibidem*, 86] și poate provoca „înfrângerea inimii [*ibidem,* 183].

Funcționalitate specializată

În *Letopiseţe* sunt atestate cazuri singulare de utilizare a lexemului *inimă* în accepţia sa uzuală: „zvîcnea inimei” [18, 79], care indică palpitaţiile sau aritmiile cardiace; considerăm expresia o primă încercare de inițiere în nosologie. Expresia e regăsită în *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* (1717-1722) de Dimitrie Cantemir – *izbâcnire a inimii,* explicată prin „bătaie, zbâcnice a inimii” (*apud* 7, 302).

Unitate suflet-inimă și terminologie medicală

Dimitrie Cantemir, considerat fondatorul terminologiei românești (inclusiv al terminologiei medicale), relaționează inima și sufletul. Și așa cum „la cel bolnav sănătatea de mare preț este” [4, 240], pentru a se vindeca, mai întâi de toate e necesar „inima şi sufletul înainte a să vărsa” [*ibidem,* 119].

Boala se instalează în „a trupului slăbăciune şi micşorare a sufletului” [3, 67]. Consecințele sunt vădite: „chinul trupului carnea domolește, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima răneşte” [*ibidem,* 111]. Savantul consideră boala, aptă de a „sminti” inima, trupul și mintea.

Astfel, Dimitrie Cantemir definește termenul „ypohondriac (el.) Boală care smintește fantazia, slăbăciune părților trupului carile sunt pregiur inimă” [*ibidem,* 26].

Verbul *a reanima* „a aduce din nou la viață, a reînsufleți, a resuscita”, parte a terminologiei medicale științifice, este expresie a reminiscenței etimologice, exteriorizând unitatea suflet-inimă. Termenul este alcătuit din segmentul *re-* „din nou, după, împotriva” și din verbul latin *animo, āre* care, printre multele sale semnificații, mai deține și sensurile „a da viață”, „a da suflet”, „a sufla”; adică a aduce sufletul înapoi în corp prin resuscitarea inimii [9, 379].

Inimă: parte a terminologiei medicale științifice

Cu statut de termen medical, lexemul *inimă* este atestat în scrierile de medicină fie traduse, fie originale, începând cu secolul al XVIII-lea (ex., *Meşteşugul doftoriei, 1760-1770*).

Actualmente, în terminologia medicală, cuvântul *inimă* formează 22 de termeni-sintagmă: *inimă dublă, inimă fibroasă, inimă artificială, inimă tigrată* etc., termeni traduși din limba franceză [1, 156], și este susceptibil metaforizării:

- *inimă „în glazură*” – o afecțiune a inimii, care se instalează, în special, pe fundalul

unor boli cronice sau severe (ex., amiloidoza cardiacă). Acest termen-metaforă face referire la aspectul lucios al suprafeței inimii (mușchiul cardiac strălucește), aspect generat de depuneri exagerate de proteine (ex., depuneri amiloidale) [*idem*].

- *inimă „în sabot”* – o anomalie congenitală a inimii, vizualizată pe radiografia toracelui; este înregistrată *tetralogia Fallot*. Termenul-metaforă se referă la aspectul cardiac radiologic – inima are forma unui sabot „pantof de lemn, încălțăminte tradițională, folosită în Evul Medieval, în Franța și în alte țări” [*idem*].
- *inimă de bou* – termenul-metaforă denotă o inimă mărită considerabil; inima devine „foarte mare și grea”, în special, în insuficiența cardiacă sau în alte afecțiuni cronice care suprasolicită mușchiul cardiac [*idem*].

Concluzii

În limba română, cuvântul *inimă* reprezintă un exemplu relevant de evoluție etimologică. Latinescul *anima, ae, f* „suflet”, „spirit” desemnează organul regal al corpului fizic – *inima* care, pe lângă funcția sa fiziologică, comportă și semnificații filosofice, simbolice, emoționale etc. Raportarea termenului la tradițiile, valorile naționale, la credinţele populare permite o mai bună înţelegere a culturii existenţiale româneşti.

Astfel, *auricula atrii* din latină generează termenii sinonimici în limba română: *urechiuşă a atriului, auricul atrial, auricul cardiac (termeni anatomici);* varianta populară – *urechea inimii*. Conform unei credinţe străvechi, inima omului are o ureche, care, în timpul somnului, împărtăşeşte tainele cu Bunul Dumnezeu. Martor al vieţii omului, inima depozitează trăirile, blestemele şi binecuvântările acestuia, reflectând întreaga sa existenţă pământeană şi care ajută omul în atingerea adevărului suprem.

Etimologia și funcționalitatea sunt două perspective esențiale în procesul de elucidare a etapelor de stabilire a termenilor.

Cu statut de termen, *inimă* este utilizată în terminologia medicală populară; totodată, este parte a terminologiei medicale științifice. Aici are o prezență, cu precădere, metaforică și formează 22 de termeni-îmbinări.

BIBLIOGRAFIE

1. BEJENARU, Vasile. BEJENARU, Galina. Dicționar medical rus-român. Chișinău: Editura enciclopedică „Gh. Asachi”, vol. II, 1991.
2. CANDREA, Aurel. Folclorul medical român comparat: privire generală, medicină magică. Iaşi: Editura Polirom, 1999.
3. CANTEMIR, Dimitrie. Istoria Ieroglifică. București-Chișinău: Editura Litera International, 1991; text reprodus după CANTEMIR, Dimitrie. Istoria ieroglifică (în două volume), volumul I, Editura Minerva, București, 1983. [citat 10 septembrie 2024]. Disponibil: http://ltcaracuseniivechi.educ.md/wp-content/uploads/sites/412/2017/11/cantemir-dimitrie-istoria-ieroglifica1-cartea.pdf
4. CANTEMIR, Dimitrie. Istoria ieroglifică. București-Chișinău, Editura: Litera International, 1991; text reprodus după CANTEMIR, Dimitrie. *Istoria ieroglifică* (în două volume), volumul II, Editura Minerva, București, 1983. [citat 8 septembrie 2024]. Disponibil: https://www.academia.edu/10439928/Cantemir_Dimitrie_Istoria_ieroglifica2_Cartea

5. CIORĂNESCU, Alexandru. Dicționarul Etimologic Român. Titlul original: Alejandro Cioraneseu. D1CCIONARIO ETIMOLOGICO RUMANO, Biblioteca Filologica, Universidad de La Laguna. Ten orile. Espaiia.7 fascicule. 1954-1966. Editura SAHCULUM I. O. Lucrarea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de TUDORA SANDRU MEHEDINŢI și MAGDALENA POPESCU MARIN. [citat 10 august 2024]. Disponibil: https://bibl-dlr.solirom.ro/baza-date-dlr/DICTIONARE/CIORANESCU,%20D.%20%E2%80%93%20T.%20%281958-1966%29/CIORANESCU,%20D.%20%E2%80%93%20T.%20%281958-1966%29.ocr.pdf
6. COSTIN, Miron. Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche – vornicul (1594-1661). În: Letopiseţul Ţării Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce). Chișinău: Editura Hyperion, 1990, pp. 121-248.
7. DAUZAT, Albert. Dictionnaire étymologique de la langue française. Paris: Librairie Larousse, 1938.
8. DURKIN, Philip. The Oxford Guide to Etymology, Oxford University Press, 2009.
9. DVORETSKY, Iosef. Latinsko-russkiy slovar'. Moskva: Izdatel'stvo Russkiy yazyk, 1976.
10. HASDEU, Bogdan P. Etimologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a romanilor, vol. I, 1886, ed. Grigore Brâncuş, 1998, p. 49-60 [citat 10 august 2024]. Disponibil: http://documents.tips/documents/bogdan-petriceicu-hasdeu-01-etymologicum-magnum-roman
11. HUDSON, Richard A. Sociolinguistics. Cambridge University Press, 1996.
12. LIBERMAN, Anatoly. Word Origins... And How We Know Them: Etymology for Everyone, Oxford University Press, 2005.
13. LYONS, John. Linguistic Semantics: An Introduction, Cambridge University Press, 1995.
14. NECULCE, Ion. Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743).). În: Letopiseţul Ţării Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce). Chișinău: Editura Hyperion, 1990, pp. 280-472.
15. PROTOPOPESCU PAKE, Emanoil. Noul Dicţionaru portativu. Bucuresci: Libraririu Edituru G. Joanide & A. Spirescu, 1870.
16. ROSSETI, Alexandru. Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea. În: Materiale şi cercetări lingvistice. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1956, pp.
17. SECHE, Luiza. SECHE, Mircea. Dicţionar de sinonime a limbii române. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982. [citat 10 octombrie 2024]. Disponibil: https://ru.scribd.com/doc/161423895/Luiza-%C5%9Fi-Mircea-Seche-Dictionar-de-Sinonime
18. URECHE, Grigore. Letopisețul Țărâi Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor carea scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă (1359-1594). În: Letopiseţul Ţării Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce). Chișinău: Editura Hyperion, 1990, pp.11-118.
19. URSU, Tamara. Limba Hronicului lui Dimitrie Cantemir. Chișinău: Ştiinţa, 19

Notă: *Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.*